

УДК 35.072.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.1.20>

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ І ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ДОСВІД І ЗАРУБІЖНІ ПРАКТИКИ

Наливайко Л.Р.,
головний науковий співробітник
сектору теоретико-методологічних
проблем організації державної влади
відділу проблем теорії держави і права
Науково-дослідного інституту державного
будівництва та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України
ORCID: 0000-0002-7696-4223

Наливайко Л.Р. Місцеве самоврядування і забезпечення соціальної справедливості: національний досвід і зарубіжні практики.

У статті досліджено роль місцевого самоврядування у забезпеченні соціальної справедливості як ключового принципу функціонування демократичного суспільства. Соціальна справедливість трактується не лише як рівність у доступі до соціальних благ, а як реальний інструмент формування справедливих, інклюзивних та стійких територіальних громад. Увагу зосереджено на аналізі сучасного українського досвіду в цій сфері, особливо в контексті децентралізаційної реформи, яка значно розширила повноваження та функції органів місцевого самоврядування. Показано, що українські громади дедалі активніше впроваджують програми соціального захисту, адаптують надання послуг до місцевих потреб, розвивають інструменти участі громадян. У статті детально охарактеризовано практики надання муніципальних допомог, соціального житла, інклюзивної освіти, медичних послуг, підтримки вразливих верств населення. Разом з тим, виокремлено системні проблеми: фінансову нерівність між громадами, нестачу кваліфікованих кадрів, обмежену законодавчу спроможність на місцевому рівні, що заважають повноцінній реалізації принципів соціальної справедливості. У контексті порівняльного аналізу представлено зарубіжний досвід країн Європейського Союзу (Німеччини, Швеції, Франції, Польщі) та Північної Америки (Канади, США), де місцеве самоврядування виступає провідним суб'єктом соціальної політики. Охарактеризовано ключові моделі організації соціальних послуг, джерела фінансування, партнерство з громадськими інституціями, практики партисипативного врядування та адаптивності соціальних програм. Особливу увагу приділено інструментам оцінки соціального впливу, залученню громадян до процесу прийняття рішень та інтеграції принципів справедливості в муніципальне бюджетування. Досвід розвинених країн показує: ефективність місцевої соціальної політики залежить не лише від формальних повноважень, а й від реальної автономії, фінансової стабільності та інституційної готовності громад до управління соціальними процесами. На основі вивченого досвіду сформульовано пропозиції щодо вдосконалення української моделі забезпечення соціальної справедливості на місцевому рівні. Серед них – розширення фінансової бази місцевого самоврядування, надання громадам більшої автономії у формуванні соціальної політики, розвиток системи моніторингу та оцінки ефективності рішень, підвищення професійного рівня кадрів у соціальній сфері та активне залучення громадян до прийняття управлінських рішень. У статті наголошено, що лише за умови комплексного підходу та цілеспрямованої державної підтримки органи місцевого самоврядування зможуть стати реальним гарантом соціальної справедливості в громадах, сприяючи сталому розвитку, соціальній згуртованості та підвищенню якості життя населення.

Ключові слова: місцеве самоврядування, соціальна справедливість, децентралізація, соціальні послуги, територіальні громади, соціальна політика, муніципальне управління, зарубіжний досвід, фінансова спроможність, участь громадян.

Nalyvaiko L.R. Local self-government and ensuring social justice: national experience and foreign practices.

The article explores the role of local self-government in ensuring social justice as a fundamental principle of democratic society. Social justice is understood not only as equal access to social benefits

but also as a real tool for shaping fair, inclusive, and sustainable territorial communities. The focus is placed on analyzing the current Ukrainian experience in this area, especially in the context of the decentralization reform, which has significantly expanded the powers and functions of local self-government bodies. Ukrainian communities are increasingly implementing social protection programs, adapting service delivery to local needs, and developing mechanisms for citizen participation. The article provides a detailed description of practices related to municipal assistance, social housing, inclusive education, medical services, and support for vulnerable groups. At the same time, systemic challenges are highlighted, such as financial disparities among communities, lack of qualified personnel, and limited legislative capacity at the local level, which hinder the full realization of the principles of social justice. In the context of comparative analysis, the foreign experiences of European Union countries (Germany, Sweden, France, Poland) and North America (Canada, the USA) are presented, where local self-government plays a leading role in social policy. The article outlines key models of social service organization, funding sources, partnerships with civil society institutions, participatory governance practices, and the adaptability of social programs. Special attention is paid to tools for assessing social impact, involving citizens in decision-making, and integrating justice principles into municipal budgeting. The experience of developed countries shows that the effectiveness of local social policy depends not only on formal powers but also on real autonomy, financial stability, and the institutional capacity of communities to manage social processes. Based on the analyzed experience, the article formulates proposals for improving the Ukrainian model of ensuring social justice at the local level. These include expanding the financial base of local self-government, granting communities greater autonomy in shaping social policy, developing systems for monitoring and evaluating decision effectiveness, improving the professional qualifications of social sector personnel, and actively involving citizens in governance processes. The article emphasizes that only through a comprehensive approach and consistent state support can local self-government bodies become genuine guarantors of social justice within communities, contributing to sustainable development, social cohesion, and an improved quality of life for the population.

Key words: local self-government, social justice, decentralization, social services, territorial communities, social policy, municipal governance, foreign experience, financial capacity, citizen participation.

Постановка проблеми. У сучасному демократичному суспільстві соціальна справедливість є фундаментальним принципом, що передбачає рівність можливостей, доступ до соціальних благ та захист прав кожного громадянина. Місцеве самоврядування, як найближчий до населення рівень влади, відіграє ключову роль у реалізації цих принципів, забезпечуючи надання соціальних послуг, підтримку вразливих верств населення та сприяючи розвитку громад. Особливо актуальним це питання стає в умовах децентралізації, коли органи місцевого самоврядування отримують більше повноважень та відповідальності за соціальний добробут громадян.

Метою дослідження є аналіз національного досвіду України у забезпеченні соціальної справедливості через механізми місцевого самоврядування, а також вивчення зарубіжних практик з метою виявлення ефективних моделей та підходів, що можуть бути адаптовані в українському контексті. Це дозволить окреслити шляхи вдосконалення місцевої політики у сфері соціального захисту та підвищення ефективності діяльності органів місцевого самоврядування.

Стан опрацювання проблематики показує, що питання взаємодії місцевого самоврядування та соціальної справедливості досліджували багато вітчизняних та зарубіжних науковців. Серед них можна відзначити таких дослідників: Баймуратов М., Бобровник С., Гулак Л., Дзевелюк А., Дзевелюк М., Кофман Б., Пихтінський В., Скипальська Г., Хожило І. та інші. Їхні праці охоплюють широкий спектр питань, пов'язаних із функціонуванням місцевого самоврядування, забезпеченням соціальних прав, механізмами соціального захисту та впровадженням інноваційних підходів у сфері соціальної політики. Дослідження цих науковців становлять важливу теоретичну та практичну базу для подальшого аналізу та вдосконалення діяльності органів місцевого самоврядування у забезпеченні соціальної справедливості.

Виклад основного матеріалу. Питання соціальної справедливості в Україні набуло особливої актуальності в контексті реформ місцевого самоврядування та децентралізації влади, які тривають з 2014 року [1]. Відповідно до Конституції України (ст. 140–146) [2] та Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 № 280/97-ВР [3], органи місцевого самоврядування отримали широкі повноваження щодо задоволення соціальних потреб населення. Соціальна справедливість у цьому контексті трактується як забезпечення рівного доступу до базових соціальних послуг (освіта, охорона здоров'я, соціальний захист, житлові права тощо), незалежно від місця проживання, статку, віку чи фізичних можливостей особи. Однією з основних передумов для

реалізації соціальної функції місцевого самоврядування стала бюджетна децентралізація [4]. Запровадження механізму прямого міжбюджетного трансферу дало змогу об'єднаним територіальним громадам (ОТГ) розпоряджатися значно більшими ресурсами, ніж раніше [5, с. 81–88]. Це дозволило створити власні програми підтримки малозабезпечених, осіб з інвалідністю, багатодітних сімей, учасників бойових дій, внутрішньо переміщених осіб тощо. Наприклад, у багатьох громадах запроваджено муніципальні надбавки до пенсій, компенсації за оплату житлово-комунальних послуг, програми безкоштовного харчування в школах, довіз учнів з віддалених сіл, ремонти соціального житла [6, с. 76–80].

Важливу роль у цьому процесі відіграють місцеві соціальні служби, відділи управління освіти, охорони здоров'я та соціального захисту населення, які тепер є структурними підрозділами органів місцевого самоврядування [7, с. 319]. Їх діяльність орієнтована на адресність соціальної підтримки та гнучке реагування на потреби населення. У 2020 році було затверджено Національну стратегію із створення безбар'єрного простору, яку багато громад інтегрували у свої плани соціального розвитку [8]. Попри позитивну динаміку, існує низка проблем, що ускладнюють реалізацію принципів соціальної справедливості. По-перше, відчутна нерівномірність фінансової спроможності громад: у той час як заможні громади здатні реалізовувати десятки соціальних програм, бідні громади ледь забезпечують базові послуги. По-друге, спостерігається нестача кваліфікованих кадрів, особливо в новоутворених громадах сільської місцевості. По-третє, законодавча база іноді не дозволяє органам місцевого самоврядування повною мірою реалізувати власну соціальну політику, наприклад, обмеженість у встановленні нових видів допомоги або регламентація деяких соціальних послуг лише на державному рівні [9].

Окремо варто відзначити роль громадського сектору та участі громадян у формуванні місцевої соціальної політики. Залучення мешканців до розробки місцевих стратегій розвитку, використання інструментів участі (громадські слухання, бюджети участі, соціальні опитування) сприяє більшій відповідності соціальних програм реальним потребам громади. Так, в окремих громадах було реалізовано інклюзивні дитсадки, адаптовані спортивні зони, центри соціальної підтримки сімей тощо. Національний досвід України свідчить про поступове наближення місцевого самоврядування до європейських стандартів у сфері соціальної політики. Проте досягнення повної соціальної справедливості на місцевому рівні потребує подальшого зміцнення інституційної спроможності громад, розширення нормативно-правових можливостей місцевих рад, а також забезпечення фінансової стійкості кожної громади. Лише за цих умов органи місцевого самоврядування зможуть не лише декларувати, а й ефективно реалізовувати принципи соціальної справедливості на практиці.

У більшості країн із розвинутою системою місцевого самоврядування соціальна справедливість розглядається як базова функція муніципальної влади. Практика забезпечення рівного доступу до соціальних благ, ефективне обслуговування потреб уразливих груп населення, створення інклюзивного середовища і сталого розвитку є невід'ємною частиною місцевої політики. Успішність таких підходів зумовлена не лише обсягом делегованих повноважень, а й достатнім ресурсним забезпеченням та широким інструментарієм управління на місцях.

Німеччина має одну з найрозвиненіших систем муніципального управління. Окремі функції соціального захисту закріплені за земельними урядами, однак безпосереднє надання послуг (допомога малозабезпеченим, догляд за людьми похилого віку, послуги для осіб з інвалідністю) здійснюється комунами. Окрім цього, у багатьох німецьких містах діють «центри сім'ї», які координують соціальні служби, освітні установи та охорону здоров'я на муніципальному рівні, забезпечуючи комплексний підхід до проблем соціальної нерівності [10, с. 390–407].

Швеція практикує один із найбільш децентралізованих підходів до соціальної політики. Муніципалітети зобов'язані забезпечувати не тільки базові соціальні послуги, а й створювати умови для реалізації соціальних прав усіх жителів – від дітей до людей похилого віку. Шведські місцеві органи мають право самостійно встановлювати місцеві податки, що забезпечує фінансову стабільність соціальних програм. У місті Мальме, наприклад, було реалізовано програму «Рівність у дії», що включає безкоштовне шкільне харчування, підтримку дітей-мігрантів, раннє втручання у сім'ї з підвищеними ризиками [11].

Франція реалізує принцип «територіальної соціальної справедливості», за якого кожна територіальна одиниця має адаптувати соціальну політику до місцевих потреб. Важливу роль відіграють департаменти і комуни, які несуть відповідальність за соціальну допомогу, інклюзивну освіту, забезпечення доступу до житла. Наприклад, у Парижі діє система «міських контрактів соціальної згуртованості», в межах яких громади розробляють власні стратегії боротьби з бідністю, дискримінацією та соціальним відторгненням.

Польща після адміністративної реформи 1999 року значно зміцнила роль гмін (найнижчого рівня місцевого самоврядування) у сфері соціального захисту. Вони відповідають за соціальні служби,

виплату допомог, догляд за літніми людьми, забезпечення доступу до початкової освіти. У містах Гданськ та Вроцлав активно розвиваються публічні-приватні партнерства для надання соціальних послуг. Місцева влада також співпрацює з неурядовими організаціями, які залучаються до реалізації соціальних програм [12].

Канада демонструє цікаву модель взаємодії муніципального, провінційного та федерального рівнів у сфері соціальної політики. У провінції Британська Колумбія муніципалітети мають програми підтримки для безпритульних, молоді та самотніх матерів, зосереджуючи увагу на профілактичних заходах. Окремі міста, такі як Торонто, мають «Соціальні ради», які спільно з громадськістю формують місцеву політику справедливого розподілу ресурсів.

США реалізують численні місцеві ініціативи, орієнтовані на вирівнювання соціальних умов. Наприклад, у Нью-Йорку та Лос-Анджелесі діють муніципальні програми з підвищення мінімального доходу, доступного житла та правової підтримки для соціально незахищених верств населення. У багатьох муніципалітетах використовуються інструменти гендерного і расового бюджетування, що дає змогу усувати системні диспропорції у наданні послуг [10, с. 390–402].

Зарубіжний досвід показує: ефективна соціальна політика на місцевому рівні передбачає поєднання трьох ключових елементів – (1) реальної фінансової автономії, (2) правової та кадрової спроможності муніципалітетів, (3) гнучкої системи партнерства з громадськими інституціями та самими мешканцями. Саме така модель дозволяє реалізовувати ідеї соціальної справедливості не декларативно, а в конкретних проявах: через доступні послуги, інклюзивне середовище, соціальну згуртованість і справедливий розподіл ресурсів.

Аналіз національного та зарубіжного досвіду у сфері соціальної політики місцевого самоврядування дозволяє сформулювати низку пропозицій щодо вдосконалення української моделі забезпечення соціальної справедливості. Однією з першочергових потреб є посилення фінансової спроможності громад [13]. Незважаючи на позитивні результати бюджетної децентралізації, багато громад досі стикаються з дефіцитом ресурсів, що обмежує їхню здатність забезпечувати базові соціальні послуги [14]. Необхідно удосконалити механізми фінансового вирівнювання, запровадити індикатори соціальної нерівності для обґрунтованого розподілу міжбюджетних трансфертів, а також передбачити цільові субвенції на реалізацію соціальних програм для вразливих верств населення [15]. Важливим напрямом є розширення повноважень місцевого самоврядування у сфері соціального захисту [16]. Чинне законодавство не завжди дозволяє громадам впроваджувати інноваційні моделі соціальної підтримки чи адаптувати надання послуг до місцевих потреб. Потребує перегляду підхід до законодавчого регулювання соціальних стандартів та соціальних гарантій, що нині часто залишаються прерогативою центральної влади [17, с. 148–149]. Доцільним є надання органам місцевого самоврядування більшої автономії у формуванні місцевої соціальної політики, зокрема щодо обсягів і видів підтримки, форм взаємодії з громадськими організаціями, підприємствами та волонтерами [18, с. 99–104]. Значну увагу слід приділити кадровому забезпеченню системи соціального управління на місцевому рівні. Часто саме брак кваліфікованих фахівців у громадах є чинником, що стримує ефективну реалізацію соціальної функції місцевої влади. Потрібно створити дієві механізми підготовки, перепідготовки та мотивації працівників соціальної сфери, зокрема шляхом програм державно-громадянського партнерства з провідними вишами, запровадження стипендій, короткострокових курсів, стажувань тощо [19, с. 62]. Також актуальним є запровадження системного підходу до моніторингу та оцінки соціальної політики на місцевому рівні. Варто впровадити інструменти оцінки соціального впливу рішень місцевих рад, здійснювати регулярні опитування мешканців щодо якості соціальних послуг, ефективності витрат та рівня довіри до органів місцевої влади. Це дозволить виявляти проблеми в реальному часі та оперативно реагувати на виклики. Не менш важливим є посилення участі громадян у формуванні та реалізації соціальної політики. Розвиток інструментів партисипації – таких як громадські слухання, бюджети участі, соціальні платформи для зворотного зв'язку – сприятиме підвищенню прозорості, адресності та ефективності рішень місцевої влади [18, с. 99–104]. Громадяни повинні не лише отримувати послуги, а й впливати на їхній зміст і якість.

Висновки. Забезпечення соціальної справедливості є одним із ключових завдань сучасної демократичної держави, а місцеве самоврядування – тим рівнем влади, який безпосередньо наближений до потреб людини і спроможний оперативно реагувати на соціальні виклики. Український досвід свідчить про позитивні зрушення у сфері реалізації соціальних прав на місцевому рівні, особливо в умовах децентралізації. Проте, поряд з досягненнями, спостерігається і низка проблем, зокрема: нерівномірність фінансових можливостей громад, обмеженість повноважень, кадровий дефіцит і недостатній рівень громадської участі. Досвід країн Європейського Союзу та Північної Америки демонструє ефективність комплексного підходу до побудови соціально справедливої місцевої політики: поєднання автономії, ресурсної забезпеченості, відкритого управління та активної

взаємодії з громадськістю. Ці підходи можуть стати орієнтиром для українських громад у процесі формування власних моделей соціального розвитку.

Отже, подальше вдосконалення української системи місцевого самоврядування у контексті забезпечення соціальної справедливості повинно ґрунтуватися на принципах фінансової спроможності, нормативної чіткості, інституційної стійкості та залучення громадян до процесів прийняття рішень. Це не лише сприятиме підвищенню якості життя на місцях, а й зміцнить довіру населення до органів влади, що є необхідною умовою стабільного демократичного розвитку держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. № 333-р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-p#Text>.
2. Конституція України: з офіц. тлумаченням Конституційного Суду України. К.: Ліра, 2006. 96 с.
3. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-vr#Text>.
4. Горохова Л., Козловець М., Огороднійчук М. Децентралізація публічної влади: навч. посібник для підг. до вивч. вибірк. освіт. компоненти для здоб. перш. (бакалавр.) рівня вищ. освіти спец. 052 Політологія, 081 Право, 281 Публічне управління та адміністрування. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2024. 236 с.
5. Корень Н.В. Бюджетна децентралізація в Україні: результати реформи та пріоритети розвитку. *Стратегічні пріоритети*. 2017. № 2. С. 81–88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spa_2017_2_10.
6. Малиняк Б.С. Бюджетна децентралізація в Україні в контексті реформи місцевого самоврядування. *Другі наукові читання пам'яті С.І. Юрія*: зб. наук. праць (м. Тернопіль, 28 листопада 2016 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2016. С. 76–80.
7. Наливайко І.О. Державна політика у сфері соціального захисту та соціального забезпечення: напрями реформування. *Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 28 лютого 2023 р.). Дніпро: ДДУВС, 2023. С. 318–321.
8. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.04.2021 р. № 366-р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-p#Text>.
9. Децентралізація: повноваження рад територіальних громад. *WikiLegalAid*. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Децентралізація:_повноваження_рад_територіальних_громад.
10. Слезанська Г., Поліщук В. Соціальна робота в громаді за кордоном: історія та сучасні тенденції розвитку. *Social Work and Education*. 2019. № 6(4). С. 390–407.
11. Чумак В.В. Світовий досвід організації місцевих фінансів. *Місцеві фінанси : підручник*. К.: УБС НБУ, 2015. 579 с.
12. Палагнюк Ю.В. Соціальна робота в зарубіжних країнах: метод. реком. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2016. 68 с.
13. Волохова І.С. Місцеві фінанси та перспективи поглиблення фінансової децентралізації в Україні: монографія. Одеса: Атлант, 2014. 462 с.
14. Литвин Н.М. Аналіз дотаційності місцевих бюджетів України. *Науковий вісник: Державне управління*. 2019. № 1(2). С. 84–94.
15. Руденко В.В., Бей С.О. Місцеве оподаткування в умовах фінансової децентралізації в Україні. *Актуальні питання економічних наук*. 2024. № 6. С. 1–17.
16. Кириленко О.П. Місцеві фінанси: навч. посібник. Тернопіль: Астон, 2004. 192 с.
17. Nalyvaiko, I. (2023). The influence of social standards and social guarantees on improving the quality of life of citizens: legal analysis and socio-economic consequences. *Philosophy, Economics and Law Review*, 3(2), 146–153.
18. Рубай О., Синявська Л., Колодій А. Місцеві бюджети в умовах фінансової децентралізації. *Вісник Львівського національного аграрного університету: Економіка*. 2024. № 31. С. 99–104.
19. Наливайко О.І. Порівняльно-правовий аналіз реалізації процедури імпідменту. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 3. С. 61–70.